

**BAUMAN'S PERSPECTIVE TO TANZİMAT AND
SERVET-İ FÜNUN PERIOD NOVELS WITHIN
THE CONTEXT OF TURKISH MODERNIZATION:
UNDERSTANDING OF AMBIVALENCE IN
TERMS OF LANGUAGE**

**Türk Modernleşmesi Bağlamında Tanzimat ve Servet-i Fünun
Dönemi Romanına Bauman'ın Bakış Açısı: Dilsel Belirsizlik**

Anlayışı

Özlem ÖRDEM¹

Abstract

This study examined Tanzimat (Reforms) and Servet-i Fünun novels in Turkish modernization process from the perspective of Bauman who developed the idea of 'ambivalence' linguistically. This study is qualitative with its descriptive review and content analysis technique. Subsequent to the analysis of Turkish modernization theories and reading the selected novels in the study, the ideal characters from the novels were extracted, and the relationship between the sociological discourse and the ideal characters in the novels was established. This link was attached to Bauman's term 'ambivalence'. It was found that there was a correlation between Bauman's sociolinguistic term and sociological discourse and the ideal characters in the novels. Bauman states that naming and classifying a society is an ordinary practice of modernity. Based on this conceptualization, it can be said that the same naming and classifying process was observed in Ottoman. Unlike Tanzimat, Servet-i Fünun can be perceived as a marginal and unusual community and represent ambivalence in the society. Therefore, it can be stated that there is a correlation between Bauman's ambivalence and the ideas regarding Turkish modernization along with the ideal characters in the novels. Henceforth, Bauman's analysis of ambivalence in modernity can be reinterpreted to study Turkish modernization.

Key Words: *Turkish modernization, novels, sociolinguistics, ambivalence.*

Özet

Bu çalışma, Türk modernleşmesi sürecinde Tanzimat ve Servet-i Fünun romanlarını sosyolog Bauman'ın dilsel olarak geliştirdiği müphemlik/belirsizlik bakış açısına göre incelemiştir. Bu çalışma, betimsel tarama ve içerik analiz tekniği kullanılarak nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Türk modernleşme kuramları incelendikten ve çalışmada seçilen romanlar okunduktan sonra romanlarda ortaya çıkan ideal tipler ile dönemin sosyolojik söylemleri arasında ilişki kurulmuştur. Çalışma, sosyolojik söylemler ile romanlardaki ideal tiplerin oluşmasındaki söylemler arasında ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bu ilişki ise Bauman'ın dilsel olarak bahsettiği müphemlik düşüncesi ile ilişkilendirilmiştir. Bauman'ın sosyodilbilim açısından müphemlik analizi ile Türk modernleşmesi bağlamında tartışılan sosyolojik düşünceler ve romanda yaratılan ideal tipler arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bauman, topluma belli ve genel bir ad

---

¹ Dr., Ege Üniversitesi, e-posta: ozlemordem@gmail.com

vermenin yanı sıra toplumu düzen için sınıflandırmanın modernliğin sıradan bir pratik olduğunu belirtmiştir. Bu düşünce çerçevesinde, Osmanlı'da da benzer bir ad verme ve sınıflandırma olgusunun olduğu görülmektedir. Tanzimat'ın aksine Servet-i Fünun dönemi genel adlandırmanın dışında özel bir toplum olarak görülebilir ve toplum için aslında müphemliği temsil etmektedir. Dolayısıyla, çalışmada Bauman'ın müphemlik kavramı ile Türk modernleşmesinin sosyolojik düşünceleri ve Türk romanında ortaya çıkan ideal tipler arasında bir ilişki olduğu ve buna göre, Bauman'ın tespitinin Türk modernleşmesine uygun düştüğü söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: *Türk modernleşmesi, roman, toplum dilbilim, müphemlik/belirsizlik.*

GİRİŞ

Türk modernleşme süreci 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte resmî bir nitelik kazanmasına rağmen bu tarihten önce uzun bir diplomatik ve bürokratik geçmiş kapsar. Özellikle Tanzimat'tan itibaren modernleşme süreci ciddi bir belirsizlik ortamını doğurmuştur. Modernleşme Osmanlıya bir kriz şeklinde girmiştir (Çetin, 2003). Batı'nın birçok bakımdan Osmanlıdan farklı olması bu krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı'nın askerî, eğitim, idari, hukuki, edebî, ahlaki, yaşam tarzı gibi alanların Osmanlı'ya girmeye başlaması Osmanlı toplumunun kendini sorgulamasını sağlamıştır (Meriç, 1983; Mardin, 2009; Berkes, 2004; Ortaylı, 2015). Bu sorgulama sürecinde imparatorluğun ömrünü uzatmak için farklı fikirler ortaya atılmıştır. Modernleşmenin getirdiği ulus devlet anlayışı Osmanlıyı farklı bir alana itmeye başlamıştır. Makro düzeyde İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük tartışılmaya başlanmıştır. Modernleşmeye uygun şekilde Osmanlı toplumundaki tüm tebaanın bu düşünce çerçevesinde birleşebileceğini umut etmişlerdir. Sosyolojik olarak tartışılan bu düşünceler çerçevesinde edebî bir tür olan romanda da bu eğilimin yansımaları görmektedir. Türk modernleşme kuramcıları olan Mardin (2009), Berkes (2004), Meriç (1981), Ortaylı (2015) ve Findley (2011) modernleşme sürecinin anlaşılması için romanlardaki karakterlerin incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir çünkü sosyolojik olarak tartışılan düşünceler ile romandaki karakterler arasında belli ölçüde de olsa paralellik olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sosyolojinin bazı disiplinlerle doğrudan ilişkili olmasına rağmen, edebiyat ile dolaylı bir ilişkisi olmasının nedeni edebiyatın daha çok kurgusal bir alan olarak görülmesidir (Alver, 2006). Oysa sosyoloji varsayımlar ve kuramların olduğu sistematik inceleme yapan bir disiplin olarak görülmektedir. Sosyal bilimlerde bir konu ya da disiplin için sosyolojik bir bakış açısı geliştirmek o olguyu daha geniş bir alanda anlamayı sağlar (Giddens, 2000). Sosyoloji bu anlamda kurgusal ve estetik olan edebiyat alanına kendi kuram, veri ve bakış açısını taşıyarak edebiyatı daha geniş bir çerçevede anlamaya çalışır. Sosyoloji ve edebiyat farklı disiplinler olarak görülebilmese de belli bölümlerde kesişebilir ve zengin bir veri ortaya koyup belli bir dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Edebiyat sosyolojisi açısından, sosyolojinin epistemolojik bilgi verdiği ve romanın da estetik bir ürün olduğu düşünülürse bu iki disiplin arasında paralellik olduğu düşünülmektedir (Moran, 2004 & Alver, 2006). Romanlara estetik bir değer bakışının yanı sıra bilimsel veriler sağlayan sosyolojik bir bakışın romanı anlamaya farklı bir perspektif kazandıracağı ifade edilmektedir (Leenhardt, 1967 & Swingewood, 1971). Edebiyat sosyolojisi çerçevesinde Türk modernleşmesi tartışmalarına sosyolog olan Bauman'ın dilsel anlayışı temel alınarak farklı bir bakış açısı geliştirilebilir.

Bauman'ın modernlik anlayışı belirsizliği kapsadığı için Türk modernleşme sürecinin de makro düzeydeki tartışılan ideolojik temelli düşüncelerden dolayı belirsiz kaldığı söylenebilir. Çünkü Osmanlı toplumu homojen değildir (Ortaylı, 2005). Toplum, Osmanlı bürokratları tarafından homojen olarak algılanmaktadır ya da homojen bir düşünce içerisinde yaşamaları beklenmektedir. Bauman (2003), bu belirsizliğin dilden kaynaklı ve

normal olduğunu tartışmaktadır. Toplum, sınıflandırıldıkça ve topluma belli bir ad verildikçe belirsizlik artar. Çünkü Bauman'a göre her türlü sınıflandırma bölmeyi içermektedir. Türk modernleşme sürecinde de farklı düşüncelerle toplumun dilde temsil edilmek istenmesi toplumu homojenleştirmeden ziyade heterojen bir yapıya götürmektedir. İslamcılık, Osmanlılık ya da Türkçülük söylemlerinin ana ilkesi ve hedefi toplumu birleştirmek iken bu düşüncelerin süreçte terk edildiği görülebilir. Makro düzeyde tartışılan bu düşünceler Türk romanını belli ölçüde belirler çünkü romanlarda çizilen ideal tipler aslında bu tür söylemlerin ürünleridir. Foucault'ya (2005, 2006) göre, belli bir dönemdeki söylemler derlemi belli davranışları ve tipleri ortaya çıkarır. Türk romanında modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan ideal tipler aslında tartışılan düşüncelerin sonucunda yaratılmıştır denilebilir. Romanlarda, toplum içinde bir karakterin nasıl olması gerektiği topluma bir örnek olarak sunulur. Tanzimat Dönemi romanlarındaki ideal karakterler, modernitenin pratiği olan düzenleyici düşüncelerin ürünüdür denilebilir. Fakat Servet-i Fünun Dönemi romanları aslında müphemliğin bir ürünü olarak yorumlanabilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma betimsel tarama yöntemi ve içerik analiz tekniği ile tasarlanmış nitel bir çalışmadır. Betimsel analizlerde kavramların ve verilerin incelenmesi betimleme, sınıflama ve ilişkilendirme şeklinde üç aşamada gerçekleştirilir (Dey, 1993). Betimleme aşamasında ilgili veriler toplanır ve bu verilerden belli bir örneklem seçilir, sınıflama aşamasında ise araştırmacı belli kavram ya da kategoriler ortaya çıkararak sınıflandırır. Sınıflandırılan kavram ve kategorilerden sonra temalar ortaya çıkarılır ve son aşamada belirli temalar altında sınıflandırılan kavram ve kategoriler ilişkilendirilir ve yorumlanır (Dey, 1993). İçerik analiz çalışmasıyla tanımlanan kavramlar belli kuramlara göre daha detaylı yorumlanır ve ilişkilendirilir. Araştırmanın roman seçimleri dört aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşamada Türk Modernleşme kuramları incelenmiştir. İkinci aşamada ise, dönemlere ait romanların geniş özeti okunarak modernleşme kuramlarındaki kavramlara uygun romanlar seçilmiştir. Üçüncü aşamada seçilen romanlar okunarak Bauman'ın modernleşme kavramına uygun, ideal tipler ile ilgili bölümler sınıflandırılmıştır. Dördüncü aşamada ise, kavramların içerik analizi yapılarak yorumlanmıştır. İçerik analiz tekniği uygulanırken romandaki ideal tipler ile ilgili yorumlar sosyolojik verilerle sunulmuştur. Çalışma, tarihsel olarak Tanzimat dönemini fakat edebi olarak sadece Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemleri romanlarını ele almaktadır. Bu iki dönemde ortaya çıkan ideal tipler dönemin makro düzeydeki sosyolojik düşünsel tartışmalarıyla ilişkilendirilmiş ve analiz edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi romanlarından üçer olmak üzere toplamda altı roman seçilmiştir.

Tablo 1. Tanzimat Döneminden Seçilen Romanlar ve İdeal Tipler (1839-1896)²

Tanzimat Dönemi	Roman Adı	İlk Basım Yılı	İdeal Tipler
Ahmet Midhat Efendi	<i>Felatun Bey ile Rakım Efendi</i>	1875	Rakım Efendi
Mizancı Mehmed Murad	<i>Turfanda mı Turfa mı?</i>	1890	Mansur ve Zehra
Fatma Aliye Hanım	<i>Muhadarat</i>	1892	Fazıla

Tablo 2. Servet-i Fünun Döneminden Seçilen Romanlar ve İdeal Tipler (1896-1901)³

Servet-i Fünun Dönemi	Roman Adı	İlk Basım Yılı	İdeal Tipler
Halit Ziya Uşaklıgil	<i>Nemide</i>	1892	Şevket Bey
	<i>Aşk-ı Memnu</i>	1901	Adnan Bey
	<i>Mai ve Siyah</i>	1898	Ahmet Cemil

Veri Toplama Araçları

Türk modernleşme kuramcıları tartışıldıktan ve seçilen romanlar incelendikten sonra romanda geçen ideal karakterler ile ilgili tematik kavramlar oluşturularak içerik analizi yapılmıştır. Bauman'ın dil temelli ortaya koyduğu belirsizlik kavramı ve modernlik anlayışı Türk modernleşmesi bağlamında ele alınmıştır.

² Felatun Bey ile Rakım Efendi, Ahmet Midhat Efendi, 1.b., 1292/1875. Araştırmamızda İst., 2010, Özgür basımından faydalanılmıştır.

Turfanda mı Turfa mı, Mizancı Mehmed Murad, 1.b., 1308/1890. Araştırmamızda İst., 1980, Kültür Bakanlığı basımından faydalanılmıştır.

Muhadarat, Fatma Aliye, 1.b., 1310/1892. Araştırmamızda İst., 2010, Özgür Yayınları basımından faydalanılmıştır.

³ *Nemide*, Halit Ziya Uşaklıgil, Hizmet, 1.b., İst., 1307/1892. Araştırmamızda, İst., 2005, Özgür Yayınevi basımından faydalanılmıştır.

Aşk-ı Memnu, Halit Ziya Uşaklıgil, 1.b., İst, 1316/1901. Araştırmamızda, İst., 2011, Özgür Yayınevi basımından faydalanılmıştır.

Mai ve Siyah, Halit Ziya Uşaklıgil, 1.b., İst, 1313/ 1898. Araştırmamızda, İst., 2010, Özgür Yayınevi basımından faydalanılmıştır.

Bulgular

Türk modernleşmesi sürecinde tartışılan makro düzeydeki Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük düşünceleri ile romanda yaratılan ideal tiplerin değerleri arasında paralellik olduğu görülmüştür. Rakım Efendi, Mansur, Zehra, Ahmet Cemil gibi tiplerin ortak özelliği Osmanlı ve İslam değerlerine bağlı sadece batılı eğitim anlayışıyla yetişmiş olmalarıdır. Osmanlı ve İslam değerlerine bağlı olmak temel bir ideal düşünce olarak belirmiştir. Bu ideal tipin güçlendirilmesi için modernleşmenin en başarılı yönlerinden biri olan batılı tarzda eğitimin içeri alınmasıdır. Dolayısıyla başlangıçta Osmanlılık ve İslamcılık değerlerinin modernleşme çerçevesinde tartışılması ile romanlarda ortaya çıkan ideal tiplerin bu değerler çerçevesinde oluşturulması arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Yazarların toplumda bürokratik ve düşünür olarak da yer aldığı göz önünde bulundurulacak olursa bu tartışmaların içinde olduğu ifade edilebilir. Modernleşmenin ilk döneminde Osmanlılık ve İslamcılık gibi adlandırmaların toplumu bir araya getirmek için kullanılması aslında Bauman'a göre toplumda belirsizliğin önüne geçmektir. Fakat Bauman şunu belirtir:

...düzenleme çabası ne kadar büyük ve tutkulu olursa olsun, müphemlik hiçbir zaman tamamen yok olmayacaktır... her bir adlandırma eylemi dünyayı ikiye ayırır: Verilen isme uyan ve uymayan varlıklar... Müphemlik, sınıflandırma işinin bir yan ürünüdür ve her seferinde daha fazla sınıflandırma çabası gerektirir (Bauman, 2003: 11-12).

Romanda yaratılan ideal tiplerin karşısına ideal olmayan ve cezalandırılan tipler çıkartılır. Belirtilen Osmanlılık ve İslamcılık değerlerine bağlı olmayan bazı tiplerin sonu romanda kötü bittiği görülmektedir. Batılı yaşamı yüzeysel yaşayan tipler cezalandırılır. Dolayısıyla ideal tipin oluşumunda merkezi konumunda olan İslam ve Osmanlı değerlerinin korunması gözetilir. Roman karakterleri eğer Batılı eğitim ile bu değerleri birleştiriyorsa o zaman bu durumda ideal tipin ortaya çıkmakta olduğu ifade edilebilir. Romandaki tipler genelde karşıtlık üzerinden kurulur. Dolayısıyla, modernleşme düalist bir yapıda ilerler ve bu da toplumda bir anlamda modernleşme krizinin yaşandığının göstergesi olabilir (Çetin, 2003). Romanlarda geçen karakterlerle ilgili söylemler dönemin sosyolojik düşüncesini yansıttığı görülmüştür. Tanzimat Dönemi içinde *Turfanda mı Turfa mı* (1980) romanında ele alınan ideal tipler olarak kurgulanan Mansur ve Zehra için şu ifadeler geçmektedir:

Ahmed el-Nasır tabii olarak gelen gidenle görüşecek olan üç çocuğuyla onlardan ayıramadığını göstermekten zevk duyduğu Mansur ile Zehra'yı şanına göre yetiştirmek lüzumunu hissederek bir Arapça hocasından başka, bir matmazel ile bir mösyö daha tutmuştu. Bu suretle konağın bir köşesinde sanki beş kişilik bir mektep sınıfı açılmış bulunuyordu (s.27).

Yazarın, kahramanı Mansur Bey'den, fikirleri ve yaptıkları dolayısıyla "O, istikbal adamıdır" diye bahsetmesi ve ona çevresinin yadırgadığı vasıflar vermesi bunu çok iyi gösterir. Gerçi Mansur çağı itibarıyla Osmanlı Türkiye'sinin şartları içinde gösterilmiştir. Fakat romancının tasavvurunda, o, kendisinin "Milli Türkiye", "İstikbal Türkiye" dediği yeni bir Türkiye'nin ideal aydın tipidir". "Romanda Mansur, Mehmed Efendi, Zehra, Fatma, Ahmed Şunudi yazarın "Turfanda" adını verdiği müsbet şahıslardır. Onların yetişme tarzları, tahsil ve terbiyeleri, şahsiyet ve fikirleri zamanlarının çok ilerisindedir. Onlar hakkında kullanılan "Turfanda" kelimesi de gösterir ki, bu tipler sonradan Türk cemiyetinde çoğalacak benzerlerinin ilk örnekleri olarak tasavvur edilmişlerdir. "Bugün"ü temsil eden çevrelere "Turfa" (tuhaf karşılanan, yadırganan) sayılmalarının sebebi budur. "Bugün" ise Şeyh Salih Efendi, Emin Paşa -bilhassa o-, Hariciye kalemi memurlarının

fikir ve davranışlarında görüldüğü üzere köhnemiş, çürümüş Osmanlı cemiyet ve devlet hayatıdır (s. 26).

Osmanlı'da görülen Batılılaşma hareketleri Tanzimat Dönemi ile beraber ortaya çıkar (Mardin, 2009b). Yazarların eserlerinde tenkitçi tutumları toplumsal olarak dönemi anlamada önemli veriler sunmaktadır. Mizancı Murat yanlış batılılaşmayı, romanındaki kişiler üzerinden eleştirerek doğru batılılaşmayı Mansur ve Zehra üzerinden vermektedir. *Felâh Bey ile Rakım Efendi* (2010) romanında Rakım karakteri ideal bir tip olarak gösterilmektedir. Rakım Efendi hem Batı hem de İslam kültürü değerlerine yakın kalmıştır. Bu düşünce romanda şu şekilde ifade edilir :

Rakım, büyüdü. Beş yaşında Salıpazarı'ndaki Taş mektebe verildi. On bir yaşında da İstanbul tarafında, Valide Rüştiye mektebine alındı. On altısında, ortadan çıkıp Hariciye Kalemî'ne kendisini kabul ettirmenin yolunu buldu (s.20).

Rakım Efendi ve Mansur'un Arapça ve Fransızca dersler alması dönemin ideal eğitim anlayışını yansıtmaktadır. Bu dönemde okullarda Osmanlı kültürü dersleri ve bunun yanında Batılı tarzda yeni dersler verilmektedir. Rakım Efendi ve Mansur, muhafazakâr yapıyı koruyarak Batı'nın bilim tarafını takip eden ideal bir tip olarak bahsedilebilir. Benzer şekilde, *Muhadarat* (2010) romanında, dönemin ideal kadın tipi olduğuna işaret eden Fazıla için şu ifadeler yer almaktadır:

Fazıla Türkçeyi pek güzel yazıp okumaya başladığı gibi Fransızca'yı da bir yandan ilerletmekte, piyano, resim derslerinde dahi zalim institutrisine (mürebbiye) beğendirecek derecede çalışmaktaydı (s.44).

Fazıla'nın piyanosu sinnine (yaşına) göre olmadığını alem tasdik ediyor. Resimde dahi o merteye terakki eyledi (ilerledi). Fransızca mükemmel tekellümünden (konuşmasından) başka pek de güzel yazıyor. Türkçeyi bunlardan evvel ilerletti. Hala da devam ediyor. Gelin oluncaya kadar da devam ettireceğim. Şefik yedi yaşında olduğu halde epeyce Türkçe yazıyor. Fransızca tekellüm ediyor (konuşuyor). Telebbüsleri (giyimleri) için Calibe her ne lazım derse hemen parasını veriyorum... Onlardan başka, çocuklara iyi baksın diye institutrise (mürebbiyeye) de birçok elbiseler alıyoruz. Sofrada hep beraber yemek yiyoruz. Daha ne yapayım? (s.52).

Romandaki bu söylem, Fazıla'nın babasının Batı tipi eğitimi çocuklarına aldırarak ve aynı zamanda ahlak ve terbiyesini de bir şekilde vererek dönemin ideal düşünce yapısına uyduğunu göstermektedir.

Fazıla, annesini kaybettikten sonra kardeşinin ahlak ve terbiyesi ile yakından ilgilenecek tipik bir annelik rolünü üstlenmiştir. Fazıla için kardeşinin terbiye ve tahsili çok önemli bir meseleydi. "...Şefik için kimseyi dinlediğim yok. Ötekilerle beraber oynatıp ta terbiyesini, ahlakını bozmak istemediğim için yanımdan ayırmıyorum" (s.22). Bu ifadelerden Fazıla ve Zehra karakterleri dönemin ideal kadın tiplerini temsil ettiği söylenebilir.

İslami değerlere göre Osmanlı'da kadının ifadesinin üç ön koşulu hâkimdi: İyi bir Müslüman, iyi bir anne ve iyi bir eş olmak (Aliye, 2009 & Meriç, 1983). İdeal bir eş, ideal anne ve ideal bir Müslüman kadın tipi romanın arka planındaki hedeflenen söylemlerdi. Geleneksel ailede çocuklarının bakımı, terbiyesi, evin idaresi gibi işler toplumda kadına yüklenen görevlerdi (Findley, 2011). Dolayısıyla, roman yazarlarına yansıyan dönemin

verilmek istenen fikirleri, yazarların da eserlerindeki karakterlerine yansıdığı görülmüştür.

Servet-i Fünun Dönemi içinde geçen *Nemide* (2005) romanında, Şevket Bey Batılı eğitim almış ve Batı kültürünü yaşam tarzı haline getirmiş çocuğuyla ilgilenen, şefkat gösteren bilinçli bir şahsiyettir. *Nemide* ve *Aşk-ı Memnu* romanlarında batılı ideal olanı temsil eden Şevket Bey ve Adnan Bey oldukça rahat ve özgürlükçü bir izlenim verirler. Çünkü kızları ile birçok şeyi paylaşırlar. Bu dönem içinde modernleşme tartışmalarında sıklıkla vurgulanan bireysellik fikri ön plandadır. *Aşk-ı Memnu* (2011) romanında, Adnan Bey'in çocuklarına olan davranışlarına bakıldığında, çocukları ile birlikte evlilik, eğitim, gezi gibi konularda ortak karar alabilmeleri bireyselliklerini kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, *Mai ve Siyah* (2010) romanında Ahmet Cemil'in babasının da özel olarak kendisinin daha iyi yetişmesi konusunda bireysel olarak ilgilenmesi göze çarpmaktadır. Bireylerin kendileri ve toplumla ilgili açıklamaları aslında kabul ettikleri batı kültürünün boyutları içerisinde olmaktadır (Özger, 2013). *Mai ve Siyah* romanında da Ahmet Cemil bir dönemi temsil eden ideal bir karakter olarak düşünülebilir. Ahmet Cemil, yaşamının her anını kendini yetiştirmeye çalışan bir kişi olarak verilmiştir.

Romanlarda ele alınan ideal karakterlerin oluşumu ile tartışılan sosyolojik düşünceler arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık söylemleri ile roman karakterlerinin oluşturulması arasında bir ilişki vardır. Bauman'ın bakış açısından, bu ilişkinin kurulması normal görülmektedir, çünkü farklı toplulukları tek bir sınıflandırma ve adlandırma çabası modernliğin ve daha özde Türk modernleşmesinin normal bir pratiği olarak görülebilir. Bauman'ın özellikle vurguladığı gibi genel bir kategori tüm diğer toplulukları sınıflandıramaz ve birleştiremez. Aksine genel bir ad verdikçe müphemlik derinleşir. Osmanlı, modernleşme sürecinde toplumu tekrar düzen içinde tutmaya çalışır ve roman yazarları da bu çerçevede ideal tipler aracılığı ile bu düşünceye hizmet ederler. Düzen isterler fakat Bauman, bu sosyolojik olguyu şu şekilde ifade eder:

Düzen, her zaman için bir hayatta kalma savaşı içindedir. Düzenin ötekisi başka bir düzen değildir. Düzenin tek alternatifi kaostur. Düzenin ötekisi, belirlenemeyen ve öngörülemeyen pis havasıdır. Burada öteki, bütün korkuların kaynağı ve arketipi olan belirsizliktir. Düzenin ötekisinin eşanlamlıları şunlardır: Tanımlanamazlık, tutarsızlık, uyumsuzluk, bağdaşmazlık, mantıksızlık, irrasyonellik, ikircim, karmaşa, kararlaştıramazlık, müphemlik (Bauman, 2013: 17).

Bauman, 'müphemliğin kökünü kazıma çabası tipik bir modern pratik' olduğunu ve 'modern siyasetin, modern aklın ve modern yaşamın özü' olduğunu vurgulamaktadır (2013: 18). Türk modernleşmesi süreci toplumu ciddi bir belirsizliğe götürebileceği için bürokratların ilk tepkileri topluma yeniden düzen vermek olmuştur ve toplumu yeni kategoriler aracılığı yeni söylemler çerçevesinde adlandırma olmuştur. Bu adlandırmaya uygun romanlarda ideal tip söylemi yaratılmıştır. İdeal olan belirlenen sosyolojik adlandırmaya ve sınıflandırmaya uygun davranan kişi olarak kodlanmıştır. Servet-i Fünun Dönemi'nde yeni ideal tip batılı tarzda davranan tiptir ve Tanzimat ile karşılaştırıldığında düalist bir yapının ortaya çıktığını görürüz. II. Abdülhamit döneminde İslamcılık düşüncesi altında ortaya çıkan Servet-i Fünun aslında müphemliğin göstergesidir. Çünkü Servet-i Fünun sosyolojik olarak tartışılan baskın söylemlere uymayan bir dönemdir ve zaten anormal, sıra dışı, yozlaşmış ve marjinal olarak görülmüşlerdir. Bauman'ın bakış açısıyla değerlendirilecek olursa, Servet-i Fünun döneminin bitişi modern pratiğin düzenleme itkisinden kaynaklanmaktadır, çünkü kaos

yaratabilecek bir toplum şeması çizmektedir. Tanzimat Dönemi'nin sosyolojik düşünceleri baskın bir unsur olarak ele alınmış ve bu düşünceler dışındaki yeni toplum tipi kaotik ve müphem görülmüştür denilebilir.

Sonuç ve Tartışma

Bauman'ın merkeze aldığı müphemlik, Türk modernleşmesi tartışmalarında görülmemesine rağmen gizil olarak modernleşme krizinin yaşanması ile ilgili olduğu söylenebilir. Dilsel olarak tüm toplumu birleştirici bir ad kullanılsa da aslında bu adlandırmanın modernliğini sıradan bir etkinlik haline getirdiğini söyleyebiliriz. Romanlarda görülen karakterlerin de bu düşünceler çerçevesinde ideal tipler olarak oluşturulması dilsel anlamda modernlik anlayışının tipik bir uygulaması olarak görülebilir. Modernliğin sıradan bir uygulaması olan sınıflandırma ve adlandırma Türk modernleşmesi tartışmalarında görülmüş ve aslında uygulama alanı olarak da romanlarda bu adlandırmalar çerçevesinde ideal tipler oluşturulmuştur. Türk romanındaki ideal tiplerin oluşturulma amacı toplumda söylem aracılığı ile nasıl bir tip istendiğini ortaya koymaktır. Bu refleks ise özünde Bauman'ın belirttiği gibi belirsizliğin önüne geçmektir. Fakat tüm düzenleyici söylemlere rağmen Servet-i Fünun bu söylemin dışında oluşmuş bir topluluktur ve bu yüzden kapanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türk modernleşme sürecinde belirsizliğe yol açabilecek farklı toplulukların oluşması İslamcılık ve Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde kabul edilemez bir durum olarak görülmektedir. Düalist çerçevede tartışılan Türk modernleşmesi, romanlarda da düalist çerçevede karakterlerin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın çöküşünü kurtarmak için yapılan dilsel sınıflandırmalar ve adlandırmalar bu süreci her ne kadar geciktirse de toplumu yeni bir adlandırma yoluna gitmiştir ve bu yeni adlandırma da yeni bir müphemliğin başlangıcını oluşturmuştur.

Kaynakça

- Alver, K. (2006). Edebiyat sosyolojisi ve hayat. *Sosyoloji Dergisi*, 15, İzmir.
- Aliye, F. (2009). *İslam kadınları (Nisvan-ı İslam)*. İnkılâp Basım Yayım, İstanbul.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (Çev.İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çetin, H. (2003). *Gelenek ve değişim arasında kriz: Türk modernleşmesi*. Doğu Batı, 25, Ankara.
- Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis: A user-friendly guide for social scientists*, Routledge Publications, London.
- Findley, Carter, V. (2011). *Modern Türkiye Tarihi*, (Çev.: Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar*. (Çev.: I. Ergüden ve Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev.: M. Ali Kılıçbay), İmge Yayınları, Ankara.

- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ayraç, İstanbul.
- Leenhardt, J. (1967). The sociology of literature: Some stages in its history. *International Social Science Journal*, 9 (4), Ankara.
- Lewis B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı.), TTK Basım Evi, Ankara.
- Mardin, Ş. (2009). Tanzimat'tan sonra aşırı batılılaşma. (Der. M. Türköne ve T. Önder.), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1981). *Bir Facianın Hikâyesi*. Umran Yayınları, İstanbul.
- Meriç, C. (1983). *Batıda ve Bizde Aydının Serüveni: Cumhuriyet dönemi türkiye ansiklopedisi C.1.*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, B. (2004). *Türk romanına eleştirel bir bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2015). *Batılılaşma yolunda*. İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Özger, M. (2013), "Bir arka plan olarak Servet-i Fünun'da Pozitivizm", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/1, Ankara.
- Parla, J. (2011). *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*. İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Parla, J. (2010). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat romanın epistemolojik temelleri*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Swingewood, A. (1971). *Towards the sociology of the novel: The sociology of literature* (Edi. Diana Laurenson & Alan Swingewood), MacGibbon & Kee, London.